

Jānim Kušķim aizejot (1930–2022)

2022. gada 21. aprīlī dzīves gaita noslēgusies izcilam Latvijas novadu runas pazinējam un nerimtīgam latviešu rakstu valodas kopējam — LU Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras lektoram **Jānim Kušķim**. Ne viens vien, kas pazīst šā mācībspēka darbības apjomu un kompetenci, ir brīnījies par pieticīgo J. Kušķa amatu, tomēr augstskolās pastāv sava noteikta zinātniskā darba vērtēšanas un amatu sadales resp. vēlēšanu kārtība. Aspirantūras beigu darbu — disertāciju dialektoloģijā — Jānis Kušķis netika aizstāvējis, tāpat netika realizējis katedras organizēto iespēju vēlākajā — apkopot pētījumus un atzinumus sinhroniskajā valodniecībā, aizstāvot tos kā promocijas darbu. Cēloņu tam ir vairāk, bet no personiskākām detaļām J. Kušķis allaž ir vairījies, runātīgs kļūdams vienīgi par valodniecības jautājumiem un mūziku. Veikumu toties rāda viņa publikācijas, tāpat recenzijas un atsauksmes kolēģu darbiem, katedrai veidotie pārskati, atskaites

pārvēlēšanu un citās reizēs. Arī bijušo studentu, kādiem sevi pieskaita šo rindu rakstītāji, atmiņas.

Jānis Raimonds Jāņa dēls Kušķis ir dzimis 1930. gada 14. novembrī Madonas apriņķa Lazdonas pagastā laukstrādnieku ģimenē. Kā pats to uzsvēris — zemnieku, ne saimnieku ģimenē. Mācījies pamatskolās Grostonā, Madonā un Lazdonā, 1950. gadā beidzis Madonas vidusskolu. Rakstā *Endzelīns* (2009 [1998, 1999]) un citur ar pateicību min savus latviešu valodas skolotājus Zandbergu, Bebri, Priedīti, Vīksnu, Graudoni, Kļaviņu, bet jo īpaši Mariju Bērzkalni — Folkloras krātuves kādreizējās vadītājas Annas Bērzkalnes māsu, kas ne tikai izcili vadījusi stundas, bet arī latviešu valodas pulciņu. Klasē strādājuši pēc Jāņa Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha *Latviešu valodas mācības* un *Latviešu gramatikas*, pulciņā nodevušies vārdu izpētei pēc Kārļa Mīlenbaha *Latviešu valodas vārdnīcas* un rakstu avotiem, iepazīnuši J. Endzelīna atzinumus par valodas kļūdām, slavenajam valodniekam agrīni kļūstot par jauniešu autoritāti.

1950. gadā iestājas Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā. Turpmākām studijām varējusi tikt izvēlēta arī mūzika (Jāņa Kušķa rados ir, piemēram, slavenais kordiriģents Teodors Reiters, vecāki bijuši mūzikas cienītāji, māte labprāt dziedājusi tautasdziesmas), tomēr tam pietrūcis naudas. Fakultātē nesena vidusskolēns ar patiku studē valodas un ar aizrautību dzied Haralda Medņa vadītajā Universitātes vīru korī. Zīmīgs gadījums pirmkursniekam saistās ar skaņuplatēm — 1951. gadā tās bijušas izmestas lielā kaudzē Radio mājas vestibilā. Steidzies turp un savācis, cik spējis atlasīt un panest, bet, kad atgriezies pakal citām, kaudze jau bijusi aizvesta. Tā top pamati slavenajai Kušķa fonotēkai — mūzikas ierakstu kolekcionēšana pāraug jaunieša nopietnā vaļaspriekā.

Kā LVU 50 gadu jubilejai veltītās zinātniski teorētiskās konferences materiālos (1969) atzīmējusi Marta Rudzīte, LVU studenti J. Kušķis un A. Niedrīte 1953. gadā pirmie republikā izlokšņu fonētikas pētīšanai izmanto oscilogrāfu. Intonāciju līknes ar oscilogrammām ietvertas arī M. Rudzītes disertācijā filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei *Ziemeļvidzemes izlokšnes [Braslavas, Vecates, Bauņu un Vilzēnu]* (1954).

Talantīgais students Kušķis fakultāti absolvē 1955. gadā, un viņam tiek piedāvāta vieta aspirantūrā toreizējā Latviešu valodas katedrā. Aspirantūru beidz 1958. gadā ar nokārtotiem sešiem kandidāta eksāmeniem un disertāciju

Monoftongizācija un diftongizācija Grostonas un Meirānu izloksnē, kas paliek neaizstāvēta. 1957. gadā J. Kušķis sāk vadīt dialektoloģijas praksi, 1958. gadā lasīt latviešu dialektoloģijas kursu. Materiālu vākšanu no tautas mutes jaunais dialektologs, tāpat kā daudzi citi, sāk dzimtajā pusē. *Filologu biedrības rakstos* jau ir publicēti vairāki Madonas apkaimes izlokšņu apraksti, tomēr plašāku vākumu un aprakstu trūkst par Grostonu un Meirāniem, tāpēc lazdonietis Jānis Kušķis pievēršas saviem netālajiem kaimiņiem, uzturēdamies Grostonā⁴¹⁸ un Meirānos⁴²¹ 1957. gada martā, aprīlī un jūlijā. Gūtais ieskats dinamiskajos izlokšņu pārveidošanās procesos, līdz ar to izlokšņu grupu robežu noteikšanā, ir pamats disertācijai, radušies secinājumi tiek atspoguļoti J. Kušķa pirmajās detalizēti izstrādātajās zinātniskajās publikācijās: *Diftongizācija un monoftongizācija Grostonas un Meirānu izloksnē* (1958); *Intonācijas Grostonas un Meirānu izloksnē* (1959); *Monoftongi Grostonas un Meirānu izloksnē* (1963). Tiek precizēta Meirānu izloksnes vieta augšzemnieku dialekta sistēmā — par teicējiem izraudzīto vecākās paaudzes teicēju, kas apvidū pārvietojušies iespējami maz, runa parāda, ka diftongizācija un monoftongizācija izloksnē ir neregulāra un zūdoša parādība, tāpēc Meirānus vairs nevar pieskaitīt dziļo augšzemnieku jeb austrumnieku izloksnēm. Kāpjošā intonācija Meirānos, tāpat kā Grostonā, saglabāta, tā ir sēliskā izloksne. Līdztekus konceptuāli svarīgu jautājumu noskaidrošanai lielas raizes tolaik sagādā publikāciju tehniskā puse — valodniecības rakstu noformēšanai tipogrāfijā trūkst vajadzīgo zīmju, tāpēc fonētiskajā rakstībā ienāk dažādi pieņemtie apzīmējumi, kas lasīšanu, saprotams, apgrūtina. Rakstā par pētījamo izlokšņu intonācijām un to modificējumiem tehniskais izpildījums ir veiksmīgāks. J. Kušķis ievieš jaunu apzīmējumu kāpjošās intonācijas rādīšanai, kad patskanis ir pusgarš, akūtu likdams virs kola; vēlākajā šo konsekvēnti ievēro Maija Poiša savos sēlisko izlokšņu pierakstos.

Pēc aspirantūras beigšanas J. Kušķis paliek strādāt Latviešu valodas katedrā, un tā ir viņa mūža vienīgā darbavieta, kurai kalpots tiek atdevīgi un nesavtīgi. Tā kā citas štata vietas nav, Jānis Kušķis skaitās laborants, kaut strādā par pasniedzēju, pēc tam gadus desmit (1962–1972) ir asistents, līdz iegūst vecākā pasniedzēja amatu. Ar 1992. gadu J. Kušķis ir lektors katedrā, kas tagad saucas Baltu valodu katedra. 1994. gadā nostrificēts par filoloģijas maģistru.

Līdz ar jaunā mācībspēka ienākšanu katedrā, 1957. gadā sākas izlokšņu ieskaņošana. Katedra iegādājas magnetofonu — smagu MAG–8 tipa aparātu,

kā pārvietošanai vajag īstus spēkavīrus. Sadarbībā ar Zinātņu akadēmijas Dialektoloģijas sektoru (vada Elfrīda Šmite) tiek rasts risinājums: universitātei ir magnetofons un lentes, akadēmijai — transports, tā Jānis Kušķis kopā ar Laimdotu Ceplīti, vēlāk arī citiem valodniekiem un filoloģijas studentiem, apbraukā gandrīz visu Latviju, savācot bagātīgu izlokšņu ierakstu kolekciju no visiem trim latviešu dialektiem (īpaši no zemgaliskajām un sēliskajām izlokšnēm, vismazāk — no Latgales). No vietām, kur uzturēšanās ir ilgāka (Cesvaine, Kalnciems, Braslava, Dundaga), ierakstu iegūts vairāk. Sešdesmitajos gados visai plaši ieskaņota lībiešu valoda no gandrīz visiem lībiešu ciemiem Kurzemes jūrmalā. Daudzi no ierakstiem ir nozīmīgi Latvijas kultūrvēsturei ne tikai kā valodas materiāls. Tā, piemēram, ticis iztauģāts pirmskara lībiešu biedrības vadītājs Pēteris Brenkops (dzimis 1891. gadā), izcilā lībiešu kultūras darbinieka Pētera Damberga tuvinieki. Jāņa Endzelīna referāta ieraksts 1953. gada 25. aprīļa valodniecības jautājumiem veltītās konferences sēdē likts lietā, gatavojot priekšlasījumu publicēšanai *Darbu izlasē* (III sēj. 2. d.). Ierakstos saglabājusies Jūlija Kārklīņa, Hermaņa Bendika balss, Martas Rudzītes runa disertācijas filoloģijas doktora grāda iegūšanai aizstāvēšanā. Uzturoties Braslavā, ierakstīti abi profesores Martas Rudzītes vecāki — Kārlis un Kristīne Rudziši. Vecākais Jāņa Kušķa teicējs ir kāds 1857. gadā dzimis meirānietis. Ekspedīciju laikā divreiz pabūts Kuršu kāpās, ieskaņojot kurseniekus visos četros Kuršu kāpu ciemos — Jodkrantē, Pervalkā, Preilā un Nidā. Gadiem ritot, šo ieskaņojumu vērtība turpina augt, kaut diemžēl nav rasts risinājums ierakstu pārskatīšanai mūsdienīgos datu saglabātājos. Par šo visu runā J. Kušķis: *Baltu valodu katedras zinātniskā arhīva vērtības* (1996); *Izlokšņu ieskaņojumu un studentu zinātnisko darbu fondi Latvijas Universitātes Baltu valodu katedrā* (1996).

Sēlisko izlokšņu savdabība lazdonieti J. Kušķi saistījusi arī vēlākajā. Rakstā *Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem* (1967) atrodams latviešu valodniecībā pirmais plašākais tikai sēliskajām izlokšnēm raksturīgo īpatnību nošķirums no citām augšzemnieku dialekta izlokšnēm. Atsevišķs raksts veltīts izlokšņu atstāstāmās izteiksmes formām — *Relatīvs sēliskajās izlokšnēs* (1973). Jāņa Kušķa atzinumi bijuši svarīgi gan valodniekiem, gan vēsturniekiem, viņa novērojumus, pieņēmumus un secinājumus respektējusi profesore Marta Rudzīte, to korektumu apstiprinājuši Maijas Poišas Vidzemes sēlisko izlokšņu ieraksti un apraksti (I d. 1985; II d. 1999). Pēc otra M. Poišas tekstu un

aprakstu krājuma iznākšanas J. Kušķis sniedz īsti programmatisku recenziju *LZA Vēstīm — Maija Poiša. Vidzemes sēliskās izlokšnes II*, Rīga: LVI, 1999, 315 lpp. (2001). Šad tad sēlisko izlokšņu materiālu apstrādei vēlākajā pievēršies arī pats: *Par Madonas apkārtnes vietu vārdiem vienskaitlī* (1993); *Sēliskā novada valodas īpatnības Andrieva Niedras romānā „Liduma dūmos“* (1997); *Sēliskās izlokšnes Latvijā un to pētīšana* (1999) u. c.

Labi zinādams dzimto izlokšni, J. Kušķis kā teicējs atveido lazdoniešu izrunu teikā par mušu *Valodas mācības 11. klasei* (1977) pielikumā, šis skaņu plašu komplekts savulaik bija liela novitāte skolu praksē, un to izmantoja ne tikai tiešais adresāts; šie ieraksti pārskanoti arī turpmākajā. Sēliskās izrunas īpatnības J. Kušķis ar patiku demonstrē fakultātes Dialektoloģijas lasījumos (kopš 1996—).

Jānis Kušķis ir bijis rūpīgs palīgs, gatavojot publicēšanai vairākus nozīmīgus Artura Ozola (īpaši *Latviešu tautasdziesmu valoda* (1993²), kam uzrakstījis arī ievadvārdus) un Martas Rudzītes darbus (īpaši *Latviešu dialektoloģija* (1964), bet arī citus), 50. gadu beigu un 60. gadu Latvijas Universitātes Zinātnisko rakstu valodniecības jautājumu laidienus, LPSR ZA Valodas un literatūras institūta valodniecības rakstu krājumus, sevišķi VIII sējumu, Artura Ozola konferenču tēžu krājumus, piedaloties *Latviešu valodas dialektu atlanta I sējuma* (1999) apspriešanā (ap 50 reižu) un recenzējot šā sējuma ievadu, rakstot atsauksmes par citu pētījumiem, piemēram, sīki recenzējis A. Bergmanes un A. Blinkenas grāmatu *Latviešu rakstības vēsture* (1986), gatavojot to izdošanai. Tas ir darbs, kā veicējs parasti paliek „aiz kadra“ (līdzīgi kā ar desmitiem vadīto studentu zinātnisko darbu vai neskaitāmajām konsultāciju stundām), bet kas būtiski kavē nodošanos paša pētījumu apkopošanai. Skrupulozi izstrādāts ticis autora raksts *Ģenitīveņu tipi* (1976) LVU Zinātnisko rakstu krājumam *Valodas sistēma*, iztirzājot strauji augušo ģenitīveņu produktivitāti un aplūkojot to tipus. Deviņdesmitajos gados J. Kušķis ar lielu entuziasmu iesaistās jaunizveidotā izdevuma *Baltu filoloģija* (kopš 1991—) sagatavošanā, 1. nr. iesniedzams rakstu *Latviešu valodniecība Universitātē no 1950. līdz 1964. gadam* (1991), palīdzēdams sakārtot Aļģirda Sabaļauska (*Algirdas Sabaliauskas*) pārskatu par lietuviešu valodnieku sakariem ar Latvijas Universitāti un iesūtīdams vēl citu noderīgu informāciju. Centies operatīvi atspoguļot katedras sadarbību ar ievērojamiem citvalstu valodniekiem: *Poļu filologs — LVU viesis* [par tikšanos ar F. S. Kolbuševski (*Kolbuszewski*) no Poznaņas] (1967); *Tautasdziesma mūsu valodā* [par semināru VLI LU Goda doktores V. Rūķes-Draviņas vadībā] (1991) u. tml.

1962. gadā Jānis Kušķis pārmanto Artura Ozola akadēmisko kursu *Latviešu literārās valodas vēsture*, gūstot iespēju vēl vairāk iedziļināties latviešu valodas vēsturiskās attīstības procesos, nodoties atsevišķu veclatviešu, jaunlatviešu un vēlāka laika autoru darbības izpētei. Literārās valodas vēsturei veltītas vairākas viņa turpmākās zinātniskās vai populārzinātniskās publikācijas. Lielisks pētījums par latviešu rakstu valodas vēstures procesiem un indivīda lomu tajos ir raksts *Raiņa lietotā vārda dāsns nostiprināšanās mūsdienu latviešu valodā* (1968). Tajā vispirms sniegts ieskats Raiņa valodas tapšanas laboratorijā — analizētas Raiņa piezīmes un pasvītrojumi viņa K. Ulmaņa vārdnīcas *Lettisches Wörterbuch* (1872) eksemplārā. Raksta otru daļu veido Raiņa lietotā adjektīva *dāsns* turpmākās vēstures pētījums. Laikā no 1957. līdz 1965. gadam J. Kušķis fiksējis visus presē pamanītos vārda lietojumus. Pētījums rezultējas secinājumā: „Vēl 40. gados tas [adjektīvs *dāsns*] tika kvalificēts par neveiklu eksperimentālu jauninājumu (..), 50. gados — par poētismu, bet 60. gados šis vārds pilnīgi nostiprinājies latviešu valodas neitrālajā leksikā.“ (84. lpp.) Šis raksts var kalpot par viena vārda izsmelšanas vēstures izpētes paraugu vēl mūsdienu pētniekiem.

Joprojām vērtīgi ir Jāņa Kušķa pārskati par 19. gadsimta latviešu valodas veidotājiem un kopējiem. Vairāki raksti veltīti Atim Kronvaldam, nozīmīgākais ir *Kronvalda Atis un latviešu valoda* (1987), kurā aplūkoti Kronvalda uzskati par valodu un viņa aktīvā darbība valodas bagātināšanā. Sīki raksturoti principi, pēc kuriem Kronvalds papildināja latviešu rakstu valodas vārdu krājumu, izmantojot gan pašas latviešu valodas iespējas, gan aizgūstot leksiku no radu valodām.

Pamatīgākais Kārļa Mīlenbaha devumam veltītais raksts ir *Kārļa Mīlenbaha 125 gadi* (1975). Tajā sniegts pārskats par valodnieka dzīvi un darbību, minot dažādās viņa pētniecības jomas, bet akcentējot ieguldījumu latviešu rakstu valodas kopšanā un veidošanā — īpaši ar līdzdalību jaunās ortogrāfijas izveidē (1908) un *Latviešu valodas vārdnīcas* (1923–1932) izstrādē.

Vairāki raksti veltīti vēl citiem t. s. veclatviešu un jaunlatviešu posma autoriem: *Vecā druka* (1989); *Mancelis un latviešu valoda* (1998); *Krišjāņa Barona populārzinātniskie raksti* (1994) u. c., saprotams, arī latviešu lielajām autoritātēm 20. gs. valodniecībā: *Arturs Ozols un latviešu literārās valodas vēsture* (1994); *Profesoram Artūram Ozolam — 80* (1992); *Endzelīns* (1998 u. c.), *Endzelīna valodnieciskais mantojums* (1998/1999) u. c. Izpētē tiek iesaistīti arī studenti, un dažs labs jaunā pētnieka darbs vēlāk pārtop

plašākā publikācijā (savulaik no J. Kušķa vadītā Inas Druvietes diplomdarba izaugusi viņas monogrāfija *Kārlis Milenbahs* (1990); par Krišjāni Valdemāru, viņa valodniecisko darbību un veikumu Latvijas jūrniecībā ieinteresējies un turpina rakstīt Gints Šīmanis; Endzelīna rakstību pie Jāņa Kušķa mācījies literāts Māris Ruks u. tml.). J. Kušķis ir piedalījies šķirkļa „Latviešu valoda“ izstrādē *Latvijas padomju enciklopēdijai* (5. sēj. 2. grām., 1984) un citos kopdarbos, no kuriem īpaši atzīmējama fonētikas sadaļa grāmatā *Latviešu valoda 10.–12. klasei* (1998).

Svarīgākie Jāņa Kušķa raksti par senajiem latviešu tekstiem publicēti atjaunotajā LU Zinātnisko rakstu valodniecības sērijā (tagad žurnālā) *Baltu filoloģija* deviņdesmito gadu otrajā pusē. Tie bija radušies jau 1974.–1975. gadā, taču dažādu apstākļu dēļ iegulušies zinātnieka atvilktnē. Viņš laipni atsaucās tos pārskatīt un iesniegt žurnālam. BF VI lasāms raksts *Fonētikas īpatnības XVI gadsimta rakstos* (1996). Tajā pārcilāti fakti un domas par to, kādu latviešu dialektu pēdas saredzamas agrīnajos latviešu rakstos. Pārdomājais savulaik Kārļa Milenbaha un Jāņa Endzelīna izteiktos viedokļus, vēlreiz meklējies dotumus pašos rakstos, J. Kušķis nonāk pie secinājuma, ka „tomēr ir gadījumi, kad var runāt arī par lībiskā dialekta pēdām. Tie ir šādi: 1) galazilbju īso patskaņu zudums (blakus arī formas ar saglabātu īso patskani, reizēm arī tādu, kas mūsdienās zudis); 2) divskanis *ou* divskaņa *au* vietā; 3) dažkārt sastopams reducēts vokālisms piedēkļos resp. neuzsvērtā zilbē; 4) dažkārt sastopam nebalsīgo troksneni vārda sākumā balsīgā vietā.“ (84. lpp.)

Veco rakstu pētījumu sēriju turpina *Fonētikas īpatnības XVII gadsimta rakstos* (1997). Tajā atrodamas atsaucē ne tikai uz jau minētajiem Milenbahu un Endzelīnu, bet arī 20. gadsimta pirmās puses un vidus pētniekiem — Ernestu Blesi, Alvilu Augstkalnu, Rasmu Grīslī. Līdzīgi kā iepriekš sīki iztīrāti dažādi viedokļi, izpētes materiāls papildināts ar plašākiem dotumiem no avotiem. Taču secinājums ir līdzīgs: „XVII gadsimta latviešu rakstu senākā posma pieminekļos galvenokārt vērojamas mūsdienu vidus dialektam raksturīgas skaņas un formas. Tomēr ir daži gadījumi, kad var runāt par lībiskā dialekta pēdām (*au* pārveidojums par *ou*, galazilbju īso patskaņu zudums).“ (138.–139. lpp.) Tāpat nozīmīgs ir autora vērojums, ka „XVII gadsimta tekstos blakus lūpeņiem vērojama arī *i*-skaņas labializēšana, piemēram, *würsz* ‘virs’, *wüsse* (vsk. ak.) ‘visu’, *düwe* ‘divi’, [...]“ (136. lpp.), kā arī netiešs secinājums, ka šī parādība nav saistāma ar augšzemnieku dialektu, bet ar rakstītāju labi saklausītām valodas fonētikas iezīmēm.

Rakstā *Dialektālā pamata atspulgs XVI un XVII gadsimta rakstu morfoloģijā* (1999) Jānis Kušķis aplūkojis senākā rakstu valodas perioda morfoloģijas iezīmes, kas varētu norādīt uz dialektālu cilmi. Pārliecinājies, ka pamatā šo rakstu morfoloģija atbilst vidus dialektam, autors tomēr izvirza arī otru secinājumu: „Ir dažas īpatnības, īpaši darbības vārdu 3. personas formu lietojumā, kuŗas atgādina lībiskā dialekta izlokšnes.“ (76. lpp.) Pētnieks rakstā apstiprina atbalstu viedoklim, ka senākā perioda rakstu pamatā ir Rīgas latviešu valoda, kurā bijusi stipra gan vācu, gan lībiešu valodas ietekme — tāpēc, „ja vajadzētu runāt par šo rakstu valodas atbilstību XVI un XVII gadsimta Rīgā runātajai valodai, „kļūdu“ būtu daudz mazāk.“ (73. lpp.) Pārbaudījis iespējamās dialektu iezīmes senākajos latviešu rakstos, Jānis Kušķis, tāpat, bez vidus dialekta iezīmēm, saskata tajos arī iespējamās lībiskā dialekta pēdas, kā arī noteikti secina, ka ne fonētiskā, ne morfoloģijā nav augšzemnieku dialekta iezīmju (1996: 84; 1997: 139; 1999: 76).

Par senajiem tekstiem J. Kušķis šo to publicējis arī citos izdevumos: *Par valodu un rakstību jaunajā Bībeles tulkojumā* (2000); *Par latviešu 16. gadsimta tekstos iespējamām lībisko izlokšņu iezīmēm* (2000) u. c.

Interesants ir arī Jāņa Kušķa pētījums par Augusta Deglava romāna *Rīga* valodu *Svešvārdu lietojums romānā* (1999). Tas balstās pamatīgā romāna pirmo 100 lappušu teksta izpētē, atsevišķi analizējot autora stāstījumu un romāna tēlu valodu. Secinājums — rakstnieks ir centies rādīt katram laikam un personu grupai atbilstošu valodas lietojumu, jo „vairums svešvārdu, kas lietoti autora valodā, ir citi nekā personāža valodā.“ (77. lpp.) Vienlaikus J. Kušķis secina: „Kopumā svešvārdu ziņā romāna valoda ir attiecināma uz romāna rakstīšanas laiku 20. gadsimta sākumā, nevis uz darbības laiku pirmajās 1000 lappusēs — 19. gadsimta vidū.“ (turpat) Šis atzinums lai kalpo par norādi pētniekiem, kas gribētu izmantot daiļliteratūru, lai ko spriestu par laikmeta valodu — pat pēc dažiem gadu desmitiem valoda ir mainījusies, secinājumi no šāda materiāla izdarāmi ļoti piesardzīgi.

Kopā ar kolēģiem Oto Čakaru un Oto Ņesterovu Jānis Kušķis sagatavojis vairākus filologa studijām noderīgus mācību līdzekļus: *Latviešu teksti XVI un XVII gadsimtā* (1967); *Latviešu teksti XVIII gadsimtā* (1968); *Latviešu teksti XIX gadsimta 1. pusē* (1970). Tajos līdzās plaši zināmu tekstu fragmentiem ievietoti arī retāk citēti avoti — latviešu tēvreize no Jāņa Reitera tēvreižu krājuma (1675), M. Fosija, J. Birgera, K. Fīrekeras veltījumdzejoļi, Johana Višmaņa poētikas fragments (1697); Liborija Depkina Jāņa Stakeļa gaudu

dziesmas fragments (1703), tiesas zvērests (1768), Kristofa Hardera Vidzemes kalendāra fragments (1789), fragmenti no *Latviskas gada grāmatas* (1797), dažādi 19. gadsimta pirmās puses teksti. Šie krājumi savā laikā bija liels palīglīdzeklis latviešu literatūras un rakstu valodas vēstures apguvē daudziem studentiem. J. Kušķis izveidojis arī metodisku līdzekli par fraktūras burtu mācīšanas īpatnībām augstskolā (1986), tas diemžēl palika neiespiests, izplatījās fragmentos; viens pilns eksemplārs nodots LVU Pedagoģijas fakultātei.

Jānis Kušķis lasījis dažādus kursus — *Latviešu dialektoloģiju*, *Valodas vēsturi*, *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētiku (ortoēpiju, grafētiku un ortogrāfiju)*, mācījis praktisko latviešu valodu, propedeitiku. Filoloģijas studentiem sagatavojis speciālkursus — *Latviešu tautasdziesmu valodu*, *Latviešu leksikogrāfiju*, *Jaunlatviešu rakstu valodu* u. c.

Īpašs laiks Baltijas tautām ir deviņdesmitie gadi. Kopā ar kaimiņiem Latvija atgūst valstisko neatkarību, mainās latviešu valodas statuss. Garie atkarības gadi tomēr ir atstājuši pēdas arī valodā. Jaunie laiki ar angļu valodas ekspansiju latviešu valodai nesola neko labāku, dažādos tās līmeņos parādās jaunas deformācijas, turklāt pret šo svešvalodu lielai daļai latviešu nav pat saprātīgas psiholoģiskās barjeras. Jānis Kušķis dzimtās valodas kopšanai nododas ar sevišķu dedzību. Gadu gaitā krājušies materiāli par valodas jautājumiem, piezīmes (kolēģiem labi pazīstamās mazās lapiņas ar izrakstiem, tāpat pasvītrojumiem, (p)iebildēm, stenogrāfijas zīmēm izraibinātās avīzes pēc J. Kušķa lasīšanas) par valodas kļūdām tiek liktas lietā gan radiatoraidījumos, gan publikācijās.

Radiatoridījumu gatavošana par valodas kultūras jautājumiem sākas 1990. gada martā, un gadu desmit laikā tādu Latvijas Radio 1. programmā izskan ap 900 (kopā ar atkārtojumiem). Daļa radiatoridījumu tekstu tiek publicēta Dzintras Paegles un Jāņa Kušķa valodas kultūras jautājumiem veltītajā grāmatā *Kā latvietis runā* (1994, 2002²; iespēšanai sakārtojusi Dz. Paegle, publikāciju autoru vārdi rādīti ar iniciāļiem). Par latviešu valodas kultūras jautājumiem Jānis Kušķis publicējis dažādos krājumos un turpinājumiždevumos: *Valodas aktualitātes*, *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, *Universitas*, *Akadēmiskā Dzīve*, bet vēl vairāk — presē: *Latvijas Jaunatne*, *Labrīt*, *Atmoda*, *Diena*, *Nacionālā Neatkarība*, *Tēvzeme un Brīvība*, *Pavalstnieks*, *Skolotājs*, *Brīvā Latvija*, *Laiks*, *Austrālijas Latvietis*, *Laipa*, *Latvija Amerikā*, *Čikāgas Ziņas*, *Latvietis Latvijā* u. c. Vienā pašā *Neatkarīgajā Rīta Avīzē* publicēts ap 100 šādu īsrakstu, bet kopumā to skaits ir ap 1200. Gan

rakstos, gan radoraidījumos Jānis Kušķis ir atgādinājis daudzas latviešu literārās valodas ortogrāfijas, interpunkcijas un stilistikas normas, neskaitāmas konvencijas ortogrammas, rādījis citu valodu nevēlamo ietekmi (dažu jautājumu gan nevajadzīgi politizējot), tomēr valodas kļūdas tik viegli nezūd. 1998. gada novembrī sāk iznākt jauns laikraksts *Latvietis Latvijā* (red. Leonards Inkins; redakcijas kolēģijas loceklis arī Jānis Kušķis; iznāk līdz 2005. gadam), un tajā vai ik numurā ir kāds J. Kušķa īsraksts, sākot ar pirmo — *Par latvisku rakstību* (1998); daļa publikāciju dublējas ar citiem izdevumiem. Apgādā *Antava*, sadarbībā ar Latviešu valodas attīstības kopu, tiek izdoti Jāņa Kušķa padomi valodas spodrināšanai *Mūsu valoda I* daļa (2006), II daļu *Mūsu valoda: Padomi latviskas valodas cienītājiem* (2009) ir izdevusi biedrība *Latvietis*.

Liels piedzīvojums un emocionāls pārdzīvojums Jānim Kušķim un Rasmai Grīslai ir bijusi iespēja piedalīties LAMZAs (Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienības) rīkotajā latviešu valodas konferencē (vadmotīvs — „Glābsim latviešu valodu!“) Ņujorkā 1992. gada 26.–27. septembrī, kur abi uzstājas ar priekšlasījumiem un piedalās debatēs, vēlāk viesojas Latviešu kultūras centrā Toronto (par norisēm ziņo konferences programmas vadītājs Viktors Neimanis (*Laiks*, Nr. 76 (19.09.1992) u. c.). Tikšanās ar tautiešiem dod svaigus impulsus latviešu valodas kopšanai, rada jaunus kontaktus.

Jānis Kušķis ir apceru autors valodnieku jubileju un piemiņas reizēs, raksta neformāli, ar iejūtību: *Elfrīda Šmite* (1989); *Izcilais latviešu filologs Alfrēds Gāters* (2001); *Simts gadu Kārlim Draviņam* (2002); *Rasmas Sinātes piemiņai. 31.VIII 1917.–17.IV 2005.* (2006) u. c.

Mūža izskaņā savu bagātīgo skaņu ierakstu kolekciju Jānis Kušķis dāvina Latvijas Nacionālajai bibliotēkai. Par mūzikas mīlestību labprāt stāstījies intervijās: Baškere M. *Mīlēt savu darbu — tas ir dzīvot (Padomju Students*, Nr. 13–14 (25.04.1961), 3. lpp.; Ceraukste K. *Valodniekam 50 000 skaņu plates : Jānis Kušķis atklāj savu „otru mīlestību“ (Latvija Amerikā*, Nr. 8 (20.02.1999), 4. lpp.) un rakstījis arī pats: *Uzdāvinī man Aspazijas balsi! : Pagātnes skaņas nākotnes ausij* (1994).

Par ieguldījumu latviešu valodas kopšanā LU docētājs Jānis Kušķis 1998. gadā ievēlēts par Austrālijas un Latvijas biedrības goda biedru, ir Teodora Reitera fonda goda biedrs (1998), darbojies Rīgas Latviešu biedrības Latviešu valodas attīstības kopā, biedrībā *Latvietis*. 1999. gadā saņēmis Kārļa

Mīlenbaha balvu, kļūstot par tās pirmo laureātu no valodnieku vidus. 2001. gadā saņēmis Luža Bērziņa lielo balvu, 2004. gadā — Teodora Reitera lielo balvu, bet 2004. gadā kļuvis par Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieku. Miris 2022. gada 21. aprīlī, apbedīts Rīgā, I Meža kapos.

Lidija Leikuma

Dzintra Paegle

Pēteris Vanags

Latvijas Universitātes

Humanitāro zinātņu fakultāte

Baltu valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija

lleikuma@inbox.lv

dzintrap@latnet.lv

pvanags@latnet.lv

Jāņa Kušķa nozīmīgākās publikācijas¹

1. Diftongizācija un monoftongizācija Grostonas un Meirānu izloksnē. *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 3. A laid. 25. sēj. 1958. 135–157.
2. Intonācijas Grostonas un Meirānu izloksnē, *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 4. A laid. 30. sēj. 1959. 69–82.
3. Monoftongi Grostonas un Meirānu izloksnē, *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 5. A laid. 35. sēj. 1963. 29–41.
4. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem, *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 9. A laid. 60. sēj. 1967. 9–20.
5. Salikteņi ar vien- pirmajā daļā [Kopā ar A. Ozolu, R. Augstkalni], *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 9. A laid. 60. sēj. 1967. 251–275.
6. *Latviešu teksti XVI un XVII gadsimtā*. Mācību līdzeklis studentiem latviešu valodas un literatūrasursos [Kopā ar O. Čakaru, O. Ņesterovu]. Rīga–Liepāja: LVU, LPI, 1967. 123 lpp.
7. Par latīniskās grafikas citvalodu nosaukumu un teicienu rakstīšanu [Kopā ar A. Ozolu]. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. laid. 1967. 5–12.
8. *Latviešu teksti XVIII gadsimtā*. Mācību līdzeklis studentiem latviešu valodas un literatūrasursos [Kopā ar O. Čakaru, O. Ņesterovu]. Rīga–Liepāja: LVU, LPI, 1968. 134 lpp.
9. Raiņa lietotā vārda *dāsns* nostiprināšanās mūsdienu latviešu valodā. *LVU Zinātniskie raksti: Latviešu leksikas attīstība*. 86. sēj. 1968. 73–85.
10. *Latviešu teksti XIX gadsimta 1. pusē*. Mācību līdzeklis studentiem latviešu valodas un literatūrasursos [Kopā ar O. Čakaru]. Rīga–Liepāja: LVU, LPI, 1970. 250 lpp.
11. Relatīvs sēliskajās izloksnēs. *Aktuāli dialektoloģijas jautājumi: Zinātniskās konferences materiāli* [A. Ozola diena]. Rīga: LVU, 1973. 40–43.
12. Ģenitīveņu tipi. *LVU Zinātniskie raksti: Valodas sistēma*. 259. sēj. 1976. 121–147.
13. Kārļa Mīlenbaha 125 gadi. *Karogs*. Nr. 8. 1978. 150.–154.

¹ Plašāku Jāņa Kušķa bibliogrāfiju (1958–2000) sk.: *Baltu filoloģija*, X, 2001, 279–286.

14. Latviešu valoda [Kopā ar I. Freimani, A. Lauu, M. Rudzīti, E. Soidu]. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 5. sēj. 2. grām. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984. 643–648.
15. Lатышский язык [Kopā ar I. Freimani, A. Lauu, M. Rudzīti, E. Soidu]. *Sovetskaja Latvija*. Rīga: Glavnaja redakcija enciklopedij, 1985. 590–593.
16. Latviešu valoda [Kopā ar M. Rudzīti]. *Padomju Latvija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985. 23–28.
17. Ozols Artūrs [Kopā ar A. Ozoliņu]. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986. 383.
18. Kronvalda Atis un latviešu valoda. *Varavīksne 1987*. Rīga: Liesma, 1987. 186–201.
19. Uzsvars citvalodu īpašvārdos [Kopā ar M. Plataiskalni]. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 24. laid. 1988. 95–100.
20. Pārmaiņas latviešu valodas skaņu izrunā un lietošanā divvalodības apstākļos. *Valodas aktualitātes — 1989*. Rīga: Zinātne, 1988. 76–79.
21. Universitātes filologu devums Latvijas vietvārdu izpētē [Kopā ar M. Rudzīti, L. Leikumu, Dz. Paegli, S. Veinbergu]. *Valodas aktualitātes — 1988*. Rīga: Zinātne, 1989. 243–250; *Valodas aktualitātes — 1989*. Rīga: Zinātne, 1990. 124–125.
22. Ieskats latviešu lietvedības valodas vēsturē. *Valodas aktualitātes — 1989*. Rīga: Zinātne, 1990. 35–41.
23. Latviešu valodniecība universitātē no 1950. gada līdz 1964. gadam. *Baltu filoloģija*, I. 1991. 22–27.
24. Latviešu valoda pasaulē. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 26. laid. 1991. 189–194.
25. Par internacionālismu pareizrakstību. *Valodas aktualitātes — 1990*. Rīga: Zinātne, 1991. 56–61.
26. Par deformācijām latviešu morfoloģijā. *Valodas aktualitātes — 1990*. Rīga: Zinātne, 1991. 229–236.
27. Dialektālās īpatnības un vienotas literārās valodas pareizums. *Valodas aktualitātes — 1991*. Rīga: Zinātne, 1992. 81–85.
28. Stils, no kā atsakāmies. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 27. laid. 1993. 42–47.
29. Par dažu skaņu un skaņu savienojumu izrunu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 27. laid. 1993. 137–142.

30. Artūrs Ozols un latviešu literārās valodas vēsture. *Baltu filoloģija*, IV. 1994. 4–9.
31. *Kā latvietis runā...* Praktiski ieteikumi valodas kultūrā. [Kopā ar Dz. Paegli]. Rīga: Zvaigzne, 1994. 160 lpp.
32. Fonētikas īpatnības XVI gadsimta rakstos. *Baltu filoloģija*, VI. 1996. 79–86.
33. Izlokšņu ieskaņojumu un studentu zinātnisko darbu fondi Latvijas Universitātes Baltu valodu katedrā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. Sērija A*. 50. sēj. Nr. 3 (584). 1996. 49–52.
34. Sēliskā novada valodas īpatnības Andrieva Niedras romānā *Līduma dūmos*. *Baltu filoloģija*, VII. 1997. 86–92.
35. Fonētikas īpatnības XVII gadsimta rakstos. *Baltu filoloģija*, VII. 1997. 127–139.
36. Fonētika. J. Kušķis, A. Laua, I. Lokmane, Dz. Paegle, M. Rudzīte. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998. 125–156.
37. Latviešu valodas stāvoklis. *Akadēmiskā Dzīve*, 38. 1996/1998. 62–68.
38. Dialektālā pamata atspulgs XVI un XVII gadsimta rakstu morfoloģijā. *Baltu filoloģija*, VIII. 1999. 68–76.
39. *Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā* [Kopā ar citiem]. Rīga: Latvijas Republikas Valsts valodas centrs, 1999. 76 lpp.
40. Svešvārdu lietojums romānā: [Augusta Deglava romānā „Rīga“]. *Rīgas kultūrvidē 19. gadsimtā* (A. Deglava romāns *Rīga*). Rīga: Pētergailis, 1999. 70–78.
41. Par Madonas apkārtnes vietu vārdiem vienskaitlī. *Baltu filoloģija*, IX, 2000. 69–74.
42. *Kā latvietis runā...* Praktiski ieteikumi valodas kultūrā. [Kopā ar Dz. Paegli]. 2. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2002. 160 lpp.
43. *Mūsu valoda*. Padomi valodas spodrināšanai. [Rīga:] RLB Valodas attīstības kopa, Antava, 2006. 276 lpp.
44. *Mūsu valoda. II*. Padomi latviskas valodas cienītājiem. [Rīga:] Biedrība „Latvietis“, 2009. 382 lpp.
45. Simts gadu Kārlim Draviņam. *Akadēmiskā Dzīve*, 41. 2002. 109–112.